

ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Розглянуто поняття "професійна ідентичність" в контексті соціальної роботи різних країн. Проаналізовано походження проблем професійної ідентичності в Україні. Показані особливості зміни професійної ідентичності викладачів та студентів магістеріуму, слабкі та сильні моменти професійного дрейфу.

Проблема професійної ідентичності є актуальною для соціальних працівників як у країнах, де відбувається становлення соціальної роботи, так і в країнах, де цей фах існує понад 100 років, про що свідчить досвід спілкування з іноземними колегами та дані літератури [1, 2, 3]. Часто-густо соціальні працівники мають різні освітні "набори" (наприклад, одна людина може бути бакалавром психології і магістром соціальної роботи), займаються дуже відмінними прикладними аспектами професії, оскільки соціальна робота є вельми широкою та різновимірною галуззю.

Проблема ідентичності соціальних працівників підсилюється ще й тим, що на міжнародному рівні немає згоди щодо певних професійних стандартів [4]. Існує неоднозначність у визначенні соціальної роботи в різних країнах. Цей термін містить різні концепції та орієнтований на різні реалії. Наприклад, у Великобританії соціальна робота не включає роботу з молоддю та роботу в громаді. В Німеччині ж це основні складові соціальної роботи та соціальної педагогіки. У Франції в термін соціальна робота вкладається набагато більше, ніж у Німеччині та Великобританії [5]. До юрисдикції Міністерства соціальних справ та національної солідарності Франції належать установи, де задіяні працівники, які мають переважно освітні задачі: працівники служби пробації, експерти зі спеціальної освіти, дошкільні вчителі, персонал дитячих садків, працівники медико-психологічного напрямку, а також працівники, що безпосередньо допомагають людям у розв'язанні проблем: асистенти соціальних служб, сімейні консультанти, соціальні аніматори, надомні/сімейні помічники [6]. Соціальна педагогіка в Німеччині не дуже відрізняється від соціальної роботи, але перша є ближчою до галузі освіти та дозвілля. Вважається також, що соціальна робота більше зосереджена на дефіцитах суспільства, а соціальна пе-

дагогіка більшою мірою має справу з нормальним розвитком та освітою людей [7]. Основними галузями соціальної роботи і соціальної педагогіки в Німеччині є такі:

- Робота з сім'ями та молоддю (фінансова допомога, консультування, денні та резидентні установи, центри для молоді, організація дозвілля).
- Робота в закладах охорони здоров'я (лікарні, психіатричні клініки, заклади охорони здоров'я для немовлят, дітей шкільного віку, робота з хронічно хворими та людьми з вадами, попередження алкоголізму та наркоманії).
- Соціальний захист, включаючи різні види допомог, робота з бездомними, людьми похилого віку, імігрантами та політичними біженцями.
- Робота з правопорушниками, включаючи кооперацию з судами, робота у в'язницях, пробаційній службі.
- Робота в школах та інших освітніх установах [8].

У США розвиток соціальної роботи як професії відбувається у напрямку "лікування", а не попередження соціальних "хвороб" та сприяння "здоров'ю" [9].

В межах кожної країни питання про зміст професії "соціальна робота" зазвичай узгоджено, що не стосується України.

Професійна ідентичність

Вважається, що "робота є основним джерелом ідентичності для переважної більшості дорослого населення індустріально розвинених країн" [10]. Безперечно, професійна приналежність — важлива складова ідентичності особистості. Коли в різних життєвих ситуаціях дізнаєшся про те, що людина однієї з тобою професії, зразу відчуваєш до неї прихильність, симпатію, розумієш, що це — "свій". Бо світогляд, світосприйняття, база знань, цінності цієї людини тотожні твоїм. Він розуміє з півслова хід твоїх

думок, інтерпретації подій, професійні жарти. Навіть, якщо ви з ним не одностуді.

Ідентичність визначають як індивідуальний сенс самості та унікальності, а також безперервність/незмінність цінностей, поведінки та мислення, що підтримуються у різних обставинах. Ідентичність пов'язана з ідентифікацією — процесом формування психічного образу важливої, значимої іншої особи з подальшою демонстрацією думок, поведінки і почуттів у спосіб, притаманний цій особі [11]. Ідентифікація часто сприяє інтеграції "Я" та особистісному зростанню. Отже, досягнення ідентичності відбувається через уподібнення іншим особам.

Ідентичність пов'язана також із формуванням "Я-образу" — уявлень про себе як про об'єкт сприйняття. Таким чином, "Я-образ" зумовлює демонстрацію поведінки, дотримання рольових моделей відповідно до очікувань інших людей (включаючи колег, клієнтів) [12, 13].

За будь-яких суттєвих змін, що відбуваються в житті, зокрема, при зміні професії, людина може переживати кризу ідентичності. Криза ідентичності — плутанина, нерозуміння власної ролі в житті, стан сумнівів стосовно свого бажання або можливості жити відповідно до очікувань інших і невпевненості стосовно того, якою людиною бути, якщо ці очікування не справджуються [14, 15]. Криза ідентичності є також закономірною стадією розвитку людини, яка настає в 12—18 років згідно з теорією психосоціального розвитку Еріка Еріксона. Проблема, яка постає перед юнацтвом, — встановити чіткі ідеї стосовно цінностей, професійних цілей, ролі в житті.

Можливо, більш адекватно ситуацію зміни професії описує поняття "конфлікт ідентичностей", коли людина прагне повернутися в минуле, але не до попередньої позиції, а до звичної ідентичності. Нова ідентичність формується повільно, її формування супроводжується переглядом життєвих пріоритетів, ставлення до різних аспектів свого функціонування [16]. Напевне, це стосується всіх, хто змінив свій попередній фах на соціальну роботу, яка все ще залишається новою професією в Україні. З огляду на це, зрозумілими є джерела проблем професійної ідентичності.

1. Розбіжності між розумінням ролей соціального працівника різними фахівцями, що підсилюється широтою спектру ролей соціального працівника.

2. Брак авторитетних осіб/фахівців, котрі б уможлилювали ідентифікацію.

3. Несформовані уявлення оточуючих про професію і відсутність або невідповідність очікувань інших людей розумінню самим працівником його ролі [17].

Образи західних соціальних працівників

Соціальна робота — професія, запозичена з закордону. Тому зрозуміло, що сприяє формуванню уявлень про професію та образи її суб'єктів можливість спілкування із закордонними колегами. Приналежність до фаху відбивається на моделях їхньої поведінки навіть у повсякденних ситуаціях: вони купують листівки та інші товари тільки в спеціальних магазинах, де продаються речі, зроблені людьми з вадами; вони звертають увагу на все, що стосується обставин соціокультурного життя людей певної місцевості, болісно реагують на проблемні моменти інтеграції, коли дівчина в інвалідній колясці не може зайти до кафе, радіють, коли хлопець із синдромом Дауна разом з усією громадою бере участь у релігійному святі.

При цьому не завжди моделі їхньої поведінки та переконання збігаються. Так, одна представниця британської соціальної роботи в дискусії, яка точилася навколо питання "Чи варто подавати милостиню жебракам?", відстоювала позицію незгоди. Наполягала на тому, що держава має дбати про таких людей. Якщо ж подає вона, то і сама не розв'яже проблему і відволікає від неї увагу відповідальних осіб. Інша ж представниця соціальної роботи, громадянка Португалії, розуміючи паліативний характер обговорюваного заходу, завжди давала милостиню.

Спільність соціальних працівників різних країн визначається їхніми ціннісними настановами. Навіть у повсякденних ситуаціях вони уникають різких суджень, можуть не помічати вади інших, велику увагу приділяють побутовим дрібницям, а також намагаються враховувати уподобання, звички, особливості інших людей. Вони готові до співчуття, першими приходять на допомогу. Але якщо британців про це треба попросити (бо вони надають перевагу невтручання в життя інших людей), то португальців просити не треба... Хоча, хто знає, що впливає на такі розбіжності: особистісні риси, культурні особливості, чи той факт, що британська соціальна робота старіша й еволюційно є більш розвинена, тому дотримується принципу невтручання в справи будь-кого і ставить за мету "допомогти людям — допомогти собі", в той час як португальська соціальна робота є молодшою і, можливо, більше орієнтована на безпосередню допомогу?

Професійна ідентичність українських викладачів

Майже кожен викладач соціальної роботи ремствує на труднощі викладання. При цьому, як правило, вказуються "об'єктивні" причини: брак навчально-методичної літератури, а, найчастіше — мала заробітна платня викладача та

труднощі у майбутньому працевлаштуванні студентів, низький статус професії, що, безперечно, відбивається на роботі викладача. Щодо автора, то слід визнати, що під час викладання соціальної роботи, особливо в перші роки, найважчим було те, що постійно відчувався брак знань і досвіду. Пригнічувало відчуття того, що попередні досвід і знання не можуть бути застосовані, хоча медична освіта і досвід лікаря-психіатра, часто ставали в нагоді. Взагалі, позиція, етичні міркування та цінності лікаря дуже відмінні від таких у соціального працівника. Звісно, про це написано чимало, але коли переживаєш це на власному досвіді, то відчуваєш відмінності (можливо, тому, що автори статей про роботу мультидисциплінарних команд та професійні межі є соціальними працівниками).

Не дивлячись на те, що метою діяльності як лікаря, так і соціального працівника є благополуччя людини, предметом діяльності лікаря є комплекс фізико-хімічних розладів організму, в той час як предметом діяльності соціального працівника є суспільні стосунки людини. На етапі втручання лікар пропонує готову модель бажаного результату, а також набір рекомендацій для його досягнення. Соціальний працівник намагається реалізувати модель бажаного результату, засновану на потребах клієнта [18].

Лікар завжди повинен бути на боці клієнта, незважаючи на його стать, клас, погляди, переконання, і в будь-який час дня і ночі, за будь-яких обставин повинен бути готовим надати допомогу. Соціальний працівник більш диференційовано підходить до потреб клієнта і не завжди мусить бути на його боці, оскільки виконує також контролюючу функцію з боку суспільства. До того ж цінності соціального працівника не повинні йти всупереч із цінностями клієнта.

Лікар не завжди і не все мусить пояснювати пацієнтові. Цьому сприяє також використання в практиці медицини спеціальної мови — латини. Аргументацією такого селективного надання інформації служить небажання налякати пацієнта подробицями його стану. Але в цьому також присутній елемент таємничості, божественності. Медицина не є строгою наукою. Про це свідчить і латинське прислів'я "Omnium artium medicina nobilissima (est)" ("З усіх видів мистецтв медицина — найшляхетніша"). Кожен знає, який великий вплив на перебіг хвороби має особистість лікаря. Кажуть, що *"краще мати одну хворобу, ніж двох лікарів"*. Тому лікарі намагаються створити імідж фахівця, який, окрім дозування препаратів, симптомів та синдромів хвороби, "знє" або "володіє" ще й секретами зцілення. В позиції лікаря автори, як правило, відзначають патерналістичний компонент, не помічаю-

чи елемента відповідальності, відданості, навіть жертвовності. Цей елемент і досі лишається не тільки привабливим, а й прийнятним у професійній діяльності лікаря.

На відміну від лікаря соціальний працівник не повинен приховувати від клієнта будь-якої інформації, мусить говорити звичайною, доступною для клієнта мовою, демонструвати свої професійні записи, що покладає велику відповідальність щодо їх змісту і передбачає активну, партнерську позицію клієнта. Основне завдання соціального працівника — продемонструвати якомога детальніше всі механізми розв'язання проблем, розкрити всі "секрети", викликати віру клієнта в себе, щоб у майбутньому він міг долати труднощі самостійно. Отже, напевно, кожному викладачеві доводиться переглядати свої професійні позиції.

Професійна ідентичність студентів

Щодо студентів магістеріуму, то їм також доводиться міняти професійну ідентичність, оскільки вони вже мають вищу освіту, а дехто навіть стаж роботи в галузях, відмінних від соціальної роботи. Передусім слід відзначити той факт, що очікування вступників і студентів є різноманітними і часто відрізняються від концепції навчання в Школі соціальної роботи. Особливо виражена дисперсія очікувань спостерігається на вступних співбесідах. Доводилося навіть мати справу з людьми, які були одержимі ідеями реформаторства, месіанства. Соціальною роботою (особливо в перші роки існування Школи соціальної роботи) хотіли займатися всі, кого не задовольняла їхня професійна діяльність (через різні причини!). Ці люди вважали, що соціальна робота дасть їм те, чого не вистачає. Склад студентських груп і нині вирізняє вікова, освітня та професійна гетерогенність. Переважна більшість студентів мають філологічну, педагогічну, культурологічну базову освіту. Інші — технічну, економічну, історичну та медичну, що слід враховувати при плануванні змісту й обсягу навчальних дисциплін.

Нечітке уявлення про соціальну роботу часто спричиняє перебільшення студентами міри необхідної відданості соціального працівника клієнтам. Одна студентка висловила думку, що не зможе бути соціальним працівником, оскільки треба повністю присвятити себе людям, а в неї є сім'я, дитина.

В межах курсу "Навички спілкування" студенти 2 року навчання проводять навчальні інтерв'ю, протягом яких відпрацьовують вміння інтерв'юера. Одне з інтерв'ю мало на меті з'ясувати готовність кожного до професійної діяльності. При аналізі відеоматеріалів було виявле-

но, що дехто прийшов навчатися, керуючись бажанням дізнатися більше про соціальну роботу, оскільки займався нею раніше. Більшість же студентів та випускників визнають, що інакше уявляли собі роль соціального працівника та суть соціальної роботи до того, як вступили до ШСР. "Зовсім не було уявлень про соціальну роботу, трішки зрозуміла, що це, коли почала писати вступний реферат". "Поки не почнемо працювати, уявлення не сформується остаточно".

Кожен день навчання дає щось нове для розвитку. Досить помітні зміни відбуваються зі студентами. Часом зіткнення з реальністю зменшує оптимізм: "Думала, що це просто, що все зможу. Але з'ясувалося, що одного бажання мало. Ентузіазм зменшився, але розумію, яка це важлива професія". Ідентифікація проходить і через відкриття в собі нових якостей. "Ті з них, які раніше не оцінювала як дуже корисні в плані професійної придатності, виявились необхідними для соціальної роботи". Слід підкреслити, що зазвичай більш задоволені своїм професійним вибором ті, хто до вступу на магістерську програму займався соціальною роботою.

Частина студентів стверджує, що цілком відчуває себе соціальним працівником. Вони мають уявлення про ті групи клієнтів, з якими працюватимуть після випуску, ролі, які виконуватимуть: лобіювання, менеджмент, безпосередня допомога. Але інколи доводиться чути: "Я би хотіла працювати з дітьми, я — педагог". "Більше відчуваю себе психологом з ухилом у соціальну роботу". Якось при складанні навчального контракту з клієнтом студентка 1 року навчання зазначила свою посаду як "психолог". Одна студентка 2 року навчання поділилася проблемами, які виникли під час написання нею есе "Моя професійна манера спілкування" в межах курсу "Навички спілкування". Їй було важко виділити особливості спілкування соціального працівника з попереднього професійного досвіду лікаря. Дехто взагалі не дуже впевнений у тому, що будуватиме кар'єру соціального працівника.

Деякі студенти ще до вступу мали уявлення про соціальну роботу і вважали її недосконалою. Дехто з них переконався в цьому на практиці. "Важко зорієнтуватися: нечіткість цілей, функцій, програми. Для мене важлива структура і бачення себе в ній. Немає ще ані технічної, ані матеріальної бази. Немає мультидисциплінарної команди. Таких видів допомоги та послуг, які ми розглядали на заняттях, ми надати не можемо. Не подобається ставлення оточуючих: вони не розуміють важливості роботи соціального працівника, не цінують її". "Не можу сказати, що професія соціального працівника є дуже цікавою. Дуже цікавим є навчання (його зміст,

активний, інтерактивний, недирективний характер)".

Багато студентів усвідомлюють, що на їхню долю випало створення концепції професії, її розвиток. Вони готові братися за нові напрями роботи: "Я не згодна з тим, що пропонує керівник, треба писати проекти, займатися фандрейзінгом, шукати спонсорів", "Мені подобається працювати з дітьми, ними мало займаються. Треба щось нове". "Хотілося б щось таке зробити, щоб стало краще, щось своє. Це вже увійшло в кров. Я — новатор. Мені подобається елемент творчості".

Багатьох людей до соціальної роботи привертають її ціннісні засади та можливість допомагати. "Соціальна робота для мене — один із способів самореалізації, коли я знаю, як виходити з важких ситуацій і як допомагати людям". "Як подумаю, скільки користі я принесу, коли зроблю те, що задумала, я щаслива!" За словами студентів "багато елементів у роботі соціального працівника дають особисте задоволення". Важливо лише адаптуватися в цій професії, знайти себе в ній.

Отже, хоча проблема професійної ідентичності в соціальній роботі є універсальною для всіх країн, в Україні вона набуває особливого значення через несформовані стандарти професійної діяльності та нечіткі уявлення громадськості про цей фах. Розвивається практика соціальної роботи, відбувається її становлення і як академічної дисципліни. Викладачам доводиться набувати нових знань та досвіду, міняти свої професійні етичні позиції. Великої уваги в плані формування професійної ідентичності потребують студенти. При відборі перевага повинна надаватися тим з них, хто має практичний досвід роботи хоча б у споріднених галузях (педагогіка, психологія, медицина). Хоча психологи, як правило, ними і прагнуть залишитися. Важливо також зважати на креативність, наявність інноваційних ідей, бажання запроваджувати нові послуги, бо сьогоднішні студенти створюватимуть систему соціальної роботи завтра. Окрім організації навчального процесу, який має критичне значення для опанування необхідних фахових знань, умінь та цінностей, слід корегувати процес ідентифікації студентів, надаючи можливість рефлексувати, забезпечуючи професійну підтримку та допомагаючи долати розгубленість, фрустрацію, розчарування. Загалом, треба визнати, що студенти, які мають освіту в галузі філософії, релігієзнавства, психології, медицини, соціології привносять цікаві методи, підходи, теоретичну базу до соціальної роботи, що позитивно впливає на розвиток та покращує імідж професії.

1. Social Work Education in Europe: A Comprehensive Description of Social Work Education in 21 European Countries *II* Introduced and Edited by Hans-Jochen Brauns and David Kramer.— Eigenverlag des Deutschen Vereins für öffentliche und private Fürsorge, 1986.— P. 40.
2. Skolnik, L., Wayne, J. and Raskin, M. S. A Worldwide view of field education structures and curricula *II* International Social Work.— V. 42.— #4 (october).— 1999.— P. 472.
3. Turker Rambally, R. E. Field education in a developing country *II* International Social Work.— V. 42.— #4 (october).— 1999.— P. 485—494.
4. Skolnik L., Wayne J. and Raskin M. S. A Worldwide view of field education structures and curricula *II* International Social Work.— V. 42.— #4 (october).— 1999.— P. 471 — 473.
5. Social Work Education in Europe...— P. 4—5.
6. Там само, с. 144—145.
7. Kersting H. J. and Krapohl L. History and Development of Social Group Work in Germany and the Problems of Unification *II* XVI Annual Symposium of the Association for the Advancement of Social Work with Groups, Hartford, CT, October, cited by Skolnik et al (1999).
8. Social Work Education in Europe...— P. 170—171.
9. Skolnik L., Wayne J. and Raskin M. S. A Worldwide view of field education structures and curricula *II* International Social Work.— V. 42.— #4 (october).— 1999.— P. 481.
10. Оксамитная С. Н. Трудовая карьера — пространство социальных идентификаций / В кн. Социальные идентификации и идентичности // С. А. Макеев, С. Н. Оксамитная, Е. В. Швачко.— Киев : Ин-т социологии НАН Украины, 1996 — С. 77.
11. Barker, Robert L. (1995). The Social Work Dictionary— 3rd. ed — Washington : NASW Press.— P. 178.
12. Теория социальной работы *I* Под ред. Е. И. Холостовой.— М.: Юрист, 1998.— С. 69—71.
13. Payne, Malcolm (1991). Modern Social Work Theory. England: Macmillan.— P. 153—167.
14. Barker, Robert L. (1995). The Social Work Dictionary— 3rd. ed.— Washington : NASW Press.— P. 178.
15. Положим Б. С. Культуральные аспекты психического здоровья населения России // Материалы XII съезда психиатров России.— М., 1995.— С. 102—103.
16. Оксамитная С. Н. Вказ. праця.— С. 79.
17. Payne, Malcolm (1991). Modern Social Work Theory. England: Macmillan — P. 153—167.
18. Полтавець В. Медицина і соціальна робота: різні шляхи до спільної мети // Україна: людина, суспільство, природа. Тези наукової конференції.— К.: Вид. НаУКМА.— 1998 — С. 164.

Gryga I.

PROFESSIONAL IDENTITY IN SOCIAL WORK

The article describes the term "professional identity" in the context of social work in different countries. The origin of professional identity problems in Ukraine is analyzed. The peculiarities of changes in professional identity of professors and graduate students are discussed. Advantages and disadvantages of professional drift are shown.